

lyozni, hogy a többi magyarországi nemzetiségtől eltérően, ahol a vezetők szintén összeütközésbe kerültek a magyar kormánnyal, a szlovák vezetők körében a – már bemutatott – megosztottság maradt mindvégig a jellemző. Ez nemcsak jellem-, felfogás- és mentalitásbeli különbségeket, vagy személyi konfliktusokat jelentett. A bécsi udvarral, a magyar kormánnyal és a cseh, valamint a délszláv mozgalommal kialakított politikai, katonai és egyéb viszony eltérő értelmezésével is párosult. Történelmi válaszut elé érkezve, a szlovák vezetőknek igen rövid idő alatt az alábbi, nagyon fontos kérdésre kellett választ találniuk. Az új helyzetben továbbra is az uralkodó nemzetként fellépő magyarokkal tartanak-e, akikhez több évszázad óta szoros történelmi, politikai, kulturális és tudati kötelékek fűzték őket? Vagy a szlávokkal tartanak, akikhez ugyan lazább rokoni, nyelvi és egyéb kötelékek által kapcsolódtak, de a hirtelen megváltozott, felbolydult helyzetben felcsillant annak az esélye, hogy – az ausztrószláv terv sikeres megvalósítása esetén – a szlovák nép, illetve nemzet egy új (szláv vagy szláv dominanciájú) politikai közösség egyenrangú(bb) alkotórésze lehet. Miután a több felé húzó szlovák vezetésen belül azok a – Hurban nevével fémjelzett – radikálisok kerültek előtérbe, akik a vélt vagy valós szlovák nemzeti érdekeket a polgári haladás közös céljai fölé kezdték tartósan helyezni, a szlovák nemzeti követelések, majd törekvések is radikalizálódni kezdtek. A sokáig közbülső helyzetben lévő Štúr szemlélete is ennek megfelelően alakult át. A magyarokkal inkább együttműködni, mintsem konfrontálódni kívánó, mérsékeltabb Hodžáéknak is hamarosan dönteniük kellett arról, hogy kikkel működnek együtt, kik ellen? Ingadozva ugyan, de ők is azok közé álltak, akik – a szlovákok készületlensége dacára – abban bíztak, hogy az erős délszláv mozgalom és a bécsi vezetés támogatásával, fegyveres úton, délszláv–cseh–szlovák összefogással, vagyis a magyar ügyé zsugorodó forradalom ellen fegyvert ragadva, kivívhatják a közös szláv, illetve a saját szlovák nemzeti célokat.

11. Szlovák fegyveres felkelés – magyar szabadságharc

1848–49-ben

Köztudott, hogy 1848. március 15-e után a felső-magyarországi vármegyék szlovák lakosságának álláspontját az örömteli várakozás jellemezte. Üdvözlötték a jobbágyfelszabadítást, a rájuk is kiterjesztett jogegyenlőséget, a „már-

ciusi szabadság” egyéb vívmányait.¹ Ezzel egyidejűleg azonban a szlovák nemzeti törekvések vezetői előbb a március végi Nyitra-megyei, majd egy hónappal később a brezovai petícióban már felvázolták nemzeti követeléseik körvonalait. Erre támaszkodva, május 10-én Liptószentmiklóson elfogadták azt a 12 pontból álló, átfogó nemzeti programot is, amely az addigi nyelvi, kulturális, oktatási kéréseken túllépve, már a szlovák nemzet egyenjogúságára, a nemzeti autonómiára irányuló politikai követeléseket is tartalmazott, beleértve Magyarország esetleges föderatív átalakítását is.

Annak megítélésében, hogy május 10-e után milyen is volt a Ľudovít Štúr, Jozef Miloslav Hurban és Michal Miloslav Hodža által vezetett szlovák mozgalom vezetőinek viszonya a magyar kormányhoz és a forradalomhoz, megoszlanak a magyar vélemények. Egyes történészek szerint a „szlovák triumvirátus” továbbra sem mondott le a Batthyány-kormánnyal való megegyezésről. Mások szerint viszont Štúrék inkább már a magyarokkal való szakításra, a konfrontációra törekedtek. Meglátásunk szerint a mozgalom vezetői egy ideig még mindkét alternatívával számoltak, de a két komponens aránya a következő hetekben-hónapokban jelentősen módosult. Továbbra is nyitva hagyták ugyan a magyarokkal való megállapodás lehetőségét, de a szláv szolidaritás erősödésével együtt felerősödtek a forradalom-, illetve magyarelles törekvések is.²

A felkelés politikai és katonai előkészítése

Ez utóbbi törekvésnek már 1848. április elején jól látható nyomai voltak. Április 2–4-e között Štúr és Hurban is részt vettek azon a Bécsben megtartott szláv tanácskozáson, ahol a birodalom délszláv, lengyel, cseh és szlovák vezetői megállapodtak egy egységes, összehangolt szláv politika folytatásáról, egymás nemzeti törekvéseinek kölcsönös támogatásáról, valamint ennek érdekében egy szláv kongresszus összehívásáról Prágába. A tanácskozáson Štúr – akitől állítólag a prágai helyszíni javaslata származott – is beszédet mondott. Többek között azt fejtegette, hogy *„...a csehek tartsanak a szlovákokkal és a horvátokkal, a horvátok a csehekkal és a szlovákokkal, a szlovákok (pedig) mindkettőjünkkel. És amikor így egyesülünk és megerősödünk, senki nekünk ellen nem állhat és ellenségeinket elfogja a rémület és a félelem”*.³ A cseh Sperl vendéglőben megbeszélteknek megfelelően április 5-én Štúr már – az időközben horvát bánná kinevezett – Jelačić segítségét kérte a szlovák nép „ezeréves magyar rabság”-ból történő kiszabadításához. A bán

meg is ígérte, hogy a szlovákok szabadságáért mindent el fog követni, hiszen: „*A ti ügyetek a miénk is, balsorsotok a miénk is; mikor a horvátok és szerbek szabadságáért küzdök, értetek is minden lehetőt meg fogok tenni*”.⁴ A kongresszus ideiglenes előkészítő bizottsága Štúr javaslatára a prágai összejevetelt a frankfurti német beolvasztó és a pesti magyar elnyomó törekvések ellensúlyául kívánta megtenni. Ezek a törekvések ugyanis nemcsak Ausztriát, hanem a Habsburg-monarchiában élő szláv népek önállóságát, függetlenségét is veszélyeztethették. A bizottság május elsejei felhívása tehát a szlávok egyfajta véd- és dacsövetségének megalakítását javasolta. A kongresszust Rátz Kálmán szerint azért Prágába hívták össze, mert a cseh fővárost tartották a szlávság tudományos és nemzeti központjának.⁵

Maga a prágai szláv kongresszus 1848. június 2–12-e között ülésezett (Leo Thun gróf, az új tartományi kormányzó elnéző támogatásával). A 340 küldött – akik között néhány nem osztrák alattvaló: porosz területről érkezett lengyel, valamint szerb és orosz is volt – 3 szekcióban tanácskozott. A 61 tagú lengyel–ukrán és a 41 fős délszláv szekció mellett legnépesebb a 237 tagot számláló cseh–szlovák szekció volt. Ennek tekintélyes cseh vezetői, élükön František Palackýval, határozottan a csehek, morvák, sziléziaiak és a szlovákok egyesítését szorgalmazták a föderatív módon átalakított Habsburg monarchiában, természetesen cseh vezetéssel. Ez az „ausztroszláv koncepció” tehát a birodalmat lényegében cseh–szláv dominanciájú szövetségi állammá kívánta átalakítani, Ausztria és a dinasztia megőrzésével.⁶

A több tekintetben is megosztott kongresszuson a szlovák küldöttek a csehekétől – lényegi kérdésekben is – eltérő álláspontot foglaltak el. J. V. Frič emlékirata szerint például Palacký a kongresszus nyitónapján a cseh–szláv szekcióban alig kezdett hozzá javaslatának felolvasásához (amelyben az osztrák birodalom fenntartását – mint közös platformot – szerette volna elfogadtatni) amikor Štúr az elsők között fordult vele szembe. Egyrészt rámutatott arra, hogy a szlávoknak mindenekelőtt saját magukat kell szolgálniuk, és csak azután másokat. „*Önálló szláv államaink (Steier Lajos fordításában: önálló szláv közösségeink – K. L.) eddig Ausztriában nem voltak. Mondjuk ki, hogy mint önálló szláv államok (Steiernél: önálló szövetségi közösség – K. L.) akarunk az osztrák birodalom keretében állni. Ne mondjuk, hogy Ausztriát fenn akarjuk tartani és azt sem, hogy osztrák–szláv birodalmat akarunk alakítani*”. A szlovák vezető másrészt arra is felhívta a figyelmet, hogy a németek és a magyarok kettős szorításában a fő dolog a magyar hegemonia megtörése.⁷ A szlovák politikus egyéb megnyilatkozásai is arról tanúskodnak, hogy külön-

választotta egymástól a szlávok létkérdéseit és Ausztria fenntartását. A fő célnak – szemben Palackýval – nem feltétlenül a birodalom megőrzését tekintette. Fontosabbnak tartotta a monarchia szláv népei szabadságának és jogegyenlőségének megteremtését. A szláv törekvések fő akadályának sem a németeket jelölte meg, hanem a magyarokat. A cseh és a délszláv küldöttek – a cseh és szlovák egyesítés kapcsán – már felvetették a szlováklakta területek fegyveres úton történő elszakításának a lehetőségét is. Štúr viszont ekkor még Magyarország területi integritása mellett foglalt állást. Álláspontja lényegére világosan mutatott rá június 7-én. *„Diplomatizáltunk..., időközben pedig célszerűnek tartottuk, hogy megmaradjunk valahogyan a (magyar kormányhoz való – K. L.) lojalitás alapján. Nincsen annyira felfegyverzett népünk, mint amilyenek a horvátok és a szerbek... Nemzetünket még nem sikerült megnyernünk...”. Emiatt, ha „magyarelles gondolkozásunkat megmutatnók, ezerszámra lépnének fel ellenünk. Kezdjétek ti, szerb és horvát Testvéreink és mi nem maradunk hátul”*.⁸

Ez a felfogás különbözött a „központi bizottmány” programjának helyzet-elemzésétől, amely a következőket állapította meg. *„Oly időkben, midőn... a déli szlávok és a magyarok közt borzasztó népháború van kitörésben, mely hihetőleg egész Magyarországot elborítandja, a szlávok egyébütt sem maradhatnak csupán néző szerepben”*. A magyarországi szlávok nem maradhatnak többé a magyarok uralma alatt. Ha tehát *„a dolog Magyarországon harcra kerül: a bizottmány ünnepélyesen kijelenti, hogy a polgárháborúban a csehek is fel fognak kelni rokonaik mellett...”*.⁹ J. M. Hurban visszaemlékezései szerint Arsenević belgrádi szerb küldött pénzügyi támogatást, 10 000 forintot ajánlott fel a szlovák fegyveres felkelés számára, mondván: *„Segítsünk valamennyien tót testvéreinknek! Ti cseh és morva testvérek legközelebb álltok a tótokhoz, szomszédok, testvérek vagytok, segítsétek meg őket, és ezzel egyúttal nekünk is segítetek, mert közös az ellenség”*.¹⁰

J. M. Hurban is igen taktikusan érvelt a csehekhez való csatlakozás és a magyaroktól történő elszakadás ellen. Azzal vádolják a szlovákokat – mondta –, hogy gyengék, hogy nem akarnak a magyarok ellen harcolni. Pedig csupán arról van szó, hogy: *„Minden nemzet számol körülményeivel; ezért szeretnők, hogy a szlávok egy közös nagy birodalomban egyesíttessenek... Ha a magyarok azt, ami bennünket megillet, megadják nekünk, akkor nem akarhatjuk őket kiirtani és a kardot ellenük kirántani... Ha ellenben a magyarok nem adják meg, akkor természetesen harcolunk”*. Ez azonban nem jelenti sem a cseh koronához való csatlakozást, sem a magyaroktól való elszakadást. *„Nem lehet*

könnyű részünkre, hogy mostani viszonyainktól elszakadjunk és ezeréves, bár bennünket szorító összeköttetéseinket megsemmisítsük”.¹¹ A fenti kérdésekről a szlovák triumvirátus harmadik tagja, M. M. Hodža is hasonlóan vélekedett

A szlovák vezetők álláspontja a szláv kongresszus feloszlata és a június közepén kirobbant prágai fegyveres felkelés (amelyben Štúr és Hurban is harcolt a barikádokon Windischgrätz osztrák csapatai ellen) leverése után kezdett megváltozni. Egyre inkább az osztrákbarát és magyarelles délszláv fegyveres mozgalomtól, valamint a taktikázó Bécs támogatásától remélték a szlovák nemzeti célok megvalósítását. Ezt viszont már csak katonai úton, a Habsburg csapatokkal együtt harcolva, tehát a magyarok ellen fegyveresen fellépve látták elérhetőnek. A magyar vezetéssel való békés megegyezés alternatívája ezzel végképp a háttérbe szorult.

Štúrék útja Prágából előbb Bécsbe, majd Zágrábba és Belgrádba vezetett. A történelmi igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy a „másik oldalon”, a magyar forradalom vezetőiben sem volt meg a kellő hajlandóság még a szlovák nemzeti igények meghallgatására sem. A Batthyány-kormány szemléleti merevsége már a forradalom kezdetén kitűnt. Amikor például a Pozsonyból visszainduló szerb delegáció április 9-én búcsúlátogatást tett Kossuth szállásán, Stratimirović még egyszer figyelmeztetett arra, hogy a szerbek igényt tartanak nemzetként való elismertetésükre. Ellenkező esetben ezt másutt fogják keresni. Kossuth – miután megismételte a magyar liberálisok „egy politikai nemzet”-tel kapcsolatos ismert tételét – erre röviden ennyit válaszolt: *„Ez esetben dönt majd a kard”*.¹² Kossuth Lajos egyébként április és augusztus között többször is határozottan leszögezte fenti véleményét. 1848. augusztus 26-án egy képviselőházi felszólalásában ezt így fogalmazta meg. Magyarország egyetlen népfaja se *„gondolkozzék olly lépésről, és ne tegyen valósítására semmit, melly azt foglalja magában, hogy Magyarország nem egy státus, hanem külön népfajok külön státust követelnek magoknak. Ezen az alapon vagy szerte bomlik Magyarország, vagy kardcsapás határoz”*.¹³

A magyar kormány a – szerb és horvát mozgalomhoz képest kétségtelenül jóval gyengébb, és a magyar állam területi integritására nézve sokkal veszélytelenebb – szlovák nemzeti szervezkedést nem tartotta jelentősnek. A felvidéki szervezkedést, amelyről pontos és napra kész információi nem is mindig voltak, csupán néhány, nép között izgató, de tömegtámogatással nem rendelkező „pánszláv” egyén aknamunkájának tekintette. Ennek megfelelően az április 12-i első minisztertanácsi ülésen a „szlovák kérdés”-t gyorsan elintézték. Kijelentették, hogy *„a szlovák igénybejelentéseknek nagyobb*

*fontosságot nem kell tulajdonítani, mert azok a szlovák tömegek támogatását nem élvező, elszigetelt egyének megnyilatkozásai, s egyedül a panslavistikai irányú kifolyásának”...tekintendők”.*¹⁴ A Felvidéken lázítókkal szemben Szemere Bertalan belügyminiszter tehát továbbra is elegendőnek látta a puszta erőszakot. Megelégedtek kormánybiztosok és katonaság kiküldésével, néhány vezető bebörtönzésével, elfogató parancsok, köröző levelek kiadásával. A magyar politikai vezetés álláspontja 1848 nyarán sem sokat változott. Kevésbé ismert, hogy Kossuth Lajos képviselőházban mondott híres július 11-i beszéde – amelyben 200 000 újonc megszavazását kérte – a felvidéki állapotok rövid értékelésére is kitért. *„Alig voltunk a kormányban, ...már a leghitelesebb tudósításokat vettük arról: hogy a pánszláv mozgalmak a felvidéket nyílt lázadásba borítani szándékoznak...”*. Mindezek ellenére *„...a felföld nyugodtan van. De ezen nyugalom nem a biztonságának nyugalma, és meglehet, sőt valószínű, hogy ez tűz, melly a hamu alatt lappang”*.¹⁵

Amikor ezek a szavak elhangzottak, a kormánynak már tudomása volt arról, hogy Prágából Štúr előbb Bécsbe ment, hogy önkénteseket toborozzon a délszlávokkal együtt tervezett fegyveres felkelés számára. Június 23-án viszont már Ljudevit Gajjal Zágrábban tárgyalt. Ezután Rohácsra utazott. 1842 óta itt élt száműzetésben Miloš Obrenović. A szerb ex-fejedelemtől és Mihály fiától 900 fegyverre szóló utalványt kapott. A szerb vezető pénzügyi segítséget, 10 000 dukátot is kilátásba helyezett a szlovák fegyveres felkelés támogatására. 1848 nyarán J. M. Hurban is a délszlávok között agitált. Június 30-án Rohácson keresztül (ahol valószínűleg Štúrral és M. Obrenović-csal tárgyalt) Zágrábba érkezett. A Pesti Hírlap tudósítója szerint július 2-án nagy sikerű beszédet mondott a horvát országgyűlésben, amelyben *„keserves színekkel rajzolta szlovák földieink Magyarországoni elnyomatását, csupán azon okból, hogy nemzetiségök mellett buzogni merészlenek...”*.¹⁶ Hurban arra is kitért, hogy a „tót nemzet”-et elhagyta a nemessége, a városi polgársága, sőt nagyobb részt a papsága is. De ha *„a Ti vitéségeket fogjuk látni – folytatta a szónok – , mi is fegyverbe megyünk és a tót nemzet nem mutat kisebb bátorságot tót nemzetiségéért, mint mutatott 800 év óta – gyakran idegen érdekekért”*.¹⁷

Hurban felszólalása szinte teljesen összecsengett azzal a dél-magyarországi tótokhoz intézett szerb felhívással, amely 1848. augusztus végén ugyancsak a délszláv és a szlovák fegyveres akciók összehangolására szólított fel. A felhívás szerint a harc nem a magyar kormány törvényei ellen robbant ki. Azért folyik, hogy a szerbek, horvátok, rusznyákok és tótok őrizhessék nevüket, szabadon használhassák istentől kapott nyelvüket, őseiktől öröklött szokásai-

kat, amelyeket a magyar urak, akik álszent módon szabadságot és testvériséget ígérnek, el akarnak tőlük venni. „A horvátok is ugyanazon okból kezdtek harcot a magyarok ellen. 100.000 győzetlen szláv a szabadságért és nemzetiségért küzdő harcos áll a síkon a magyar zsoldosok ellen és... számuk naponként fog Magyarország minden részeiben szaporodni, mert ők... Magyarország minden nemzetei számára kívánják a szabadságot és egyenlő jogokat. A szlávok senki felett sem akarnak uralkodni, de szabadon akarnak szabad testvérek közt lakni; és ha a szerb ágyúk mennydörgése Tátra hegyeibe ütközik, vissza fog ezer tót szivekben hangzani, melyek most magyar önkény alatt... dobognak. Mert felső Magyarországon közel 4 millió tót nyög magyar zsarnokság alatt, mely leghívebb barátait, papjait, tanítókat, írókat szétűzte, elfogdosta és elzárta azért, hogy nemzetüket védelmezték és mind e tótok a legnagyobb türelmetlenséggel várják a napot, melyen őket horvát és szerb testvéreik hangja, a magyar zsarnokság elleni csatára felhívja; és ők szerencséseeknek fogják magukat tartani, ha... szerb és horvát testvéreikkel fognak egyesülhetni”.¹⁸

A szlovák vezetők augusztus végén tértek vissza a Délvidékről Bécsbe. Abban a reményben fogtak hozzá egy szlovák légió felállításához, hogy Jelašić dél-magyarországi hadműveleteinek megindulása után Morvaország felől „szlovák” fegyveresek törnek majd be a Nyugat-Felvidékre. Ennek hírére a szlovák lakosság – amelyet az előző hetekben röplapok, felhívások, futárok és megbízottak útján már előre tájékoztattak, és kellőképpen felkészítettek – tömegesen csatlakozni fog hozzájuk. Ez által az egész Felvidék lángba borul majd. Ily módon a két tűz közé szorított magyar honvédsereg veresége és a szlovák fegyveres felkelés győzelme biztosítva lesz.

Csakhogy egy kis probléma támadt. Időközben ugyanis nagyrészt szétszéledt a (még augusztus elején megszervezett) kb. 100 fős önkéntes csapat. Ezért a bécsi Szent István dóm közelében, egy pincehelyiségben, titkos toborzóirodát állítottak fel a cseh Bedřich Janeček és Bohusláv Bloudek vezetésével. Történelmi véletlennek nevezhető, hogy éppen átellenben állt a legálisan működő magyar honvédségi toborzó iroda. A Slovanská Lipa (Szláv Tölgy) nevű szervezet – akárcsak M. M. Hodža is – Csehországban agitált. A Prágában, Olmützben és Brünnben folyó toborzás végül hozott némi eredményt. Cseh, morva, osztrák, lengyel és délszláv önkéntesekből sikerült felállítani egy 300–500 fő körüli, gyengén felszerelt és ellátott légiót, amely az osztrák hatóságok engedélyével és hallgatóságos támogatásával a morva határra indult. A zömmel diákokból álló fegyveresek között legfeljebb 50 szlovák nemzetiségű akadt.¹⁹ A felkelőkhöz a határon mintegy 150 brünni és prágai fiatal is csatlakozott.

A három szlovák „hadjárat”

A fegyveres politikai és katonai tevékenységét a Szlovák Nemzeti Tanács (Národná Rada Slovenská) irányította, amelyet még szeptember közepén alakítottak meg Bécsben. A hat tagú testületben a politikai vezetés Štúr, Hurban és Hodža kezében volt, a katonai irányítás pedig három katonaviselt férfiú, B. Janeček, B. Bloudek és František Aleksander Zach feladata lett. (Ez utóbbi kettő az osztrák hadvezetés és Jellašić bizalmi embere volt.)²⁰ Mivel a betörés színhelyeül – nem kis viták után – Nyitra megye északi részét, a Javorina hegység térségét jelölték ki, a tanács első elnökének a térséget jól ismerő, a lelkesítő tevékenységét itt folytató Hurbant választották meg. A morva határ átlépése után a Tanács tagjai feleskették a legénységet az osztrák fekete-sárga és a szlovák zászlóra, majd kiosztották a fegyvereket.

Hurban és Štúr lelkesítő beszédeket tartottak. A lakosságnak útközben osztogatták a „Slováci, Bratia!” c. kiáltványt is, amelyben a fegyveres akció céljait ugyancsak megjelölték. A szeptemberi felkelés, amelyet Daniel Rapant „hadjárat”-nak (výprava) nevezett, az elnyomó magyar kormányzat és a magyarokkal együttműködő, áruló szlovák renegátok ellen irányul, s a szlovák nemzeti szabadságért és egyenjogúságért folyik. Nem veszélyezteti a birodalom egységét, ellenkezőleg. A birodalomból nem kiválva, osztrák uralkodó jogára alatt a többi szabad nemzettel való szövetségre törekszik.²¹ A felkelés – hangsúlyozta rövid biztató beszédében Hurban – csupán a szlovák nemzetet kívánja kiragadni a zsarnoki, vad magyarok karmaiból, hogy a morvakkal újból egyesülve, visszaadja a szlovákok régi dicsőségét.

1848. szeptember 19–21-e között a felkelők már Miaván tartózkodtak. Népgyűlésen proklamálták az általános népfelkelést és a szlovák nemzet függetlenségét. *„Ebben az ünnepélyes pillanatban – mondta Štúr – a magyaroktól függetleneknek hirdetjük magunkat, a magyar nemzetnek és kormányának felmondjuk az engedelmséget, és ha valaki... továbbra is a magyar nemzettel és annak kormányával összeköttetésben maradna, azt nemzetünk ellenségének és árulójának fogjuk tekinteni...”*, akit polgárjogától és vagyonától (amelyet a nemzeti felkelés javára kell fordítani) meg kell fosztani.²² Szeptember 21-én a mintegy 2000 fegyveres átvonult Brezovára, ahol a következő napokban több ezren sereglettek hozzájuk. A létszám így átmenetileg akár 5–10 000 főre is emelkedhetett a Hlubokáról, Verbócról, Óturáról, Szenicéről stb. érkező, fegyverekkel, vasvillákkal, dorongokkal „felfegyverkezettek” csatlakozásával.²³ Főleg az irtásföldek elégedetlen parasztjai (kopaničárok), az előző hetek

kommunistikus (föld- és vagyonközösségi) ígéretei által megtévesztett, zömmel evangélikus irtványföldesei áramlottak Hurbanék zászlai alá. Ennek ellenére a – felekezetiileg, valamint a jobbágyfelszabadításhoz való viszony miatt is erősen – megosztott lakosság zöme még ezen a Hurban által kiváltképp megdolgozott vidéken sem nagyon támogatta a felkelőket. Nagy részük nemzetileg még nem volt tudatos. Vagy közömbösek voltak a szlovák nemzeti célok iránt, vagy pedig a magyar nemzetőrökkel harcoltak a forradalom védelmében – a „szlovák” légió ellen!²⁴

Ily módon a szeptember végi betörés mindvégig lokális jellegű, elszigetelt akció maradt. Ráadásul az első komolyabb fegyveres összecsapások után a megijedt vagy elkedvetlenedett szlovák parasztok kezdtek hazaszállingózni, úgyhogy a „szlovák nemzeti felkelés”-nek kikiáltott megmozdulás katonai ereje és területi befolyása hamar összezsugorodott. Amikor pedig a szeptember 25-i királyi manifesztum, amely Lamberget nevezte ki Magyarország főparancsnokának, a törvényes rend helyreállítására hivatkozva Észak-Magyarországon is megtiltotta a fegyveres akció folytatását, a „szlovák” felkelők sorsa lényegében megpecsételődött. Hurban megmaradt önkéntesei szeptember 29-én elhagyták Magyarország területét. A császáriak azonnal lefegyverezték őket. Úgyhogy báró Jeszenák kormánybiztos szeptember 30-i keltezésű jelentésére hivatkozva, a Pesti Hírlap október 3-án már az alábbiakat közölhette. „*A felsővidéki panszláv lázadók fő menhelye, Brezova és Miava kezünkben van*”, a pártütők Morvaországba futottak. A következő napokban a kormánybiztos a nép lefegyverzésére és a nyugalom biztosítására nyomozó bizottságokat és sorkatonaságot küldött.²⁵

A katonai kudarc hatására, valamint személyes és ideológiai okoknak is köszönhetően, szakadás következett be a Szlovák Nemzeti Tanácsban. A csalódott és meghasonlott Hodža, valamint Janeček kiváltak a Tanácsból. Így október elsejétől a mozgalom „hurbani” és „hodžai szárny”-a egymástól majdnem függetlenül tevékenykedett.²⁶ M. M. Hodža, S. Štefanovič, valamint néhány cseh radikális (mint pl. B. Janáček vagy J. V. Frič) ugyanis a szláv–magyar megbékélést, a tárgyalásos megoldást szorgalmazták. J. M. Hurban és L. Štúr viszont újabb fegyveres felkelésre készülődtek, de immár az osztrákok oldalán. Miután Hodžáék kapcsolatkeresési törekvései Pesttel nem jártak sikerrel, ők is a fegyveres útra tértek. Windischgrätz azonban eleinte bizalmatlan volt. Ellenezte az újabb szlovák katonai akciót. A prágai barikádokon ellene harcoló „szlovák triumvirátus”-t, illetve a radikális szemléletű, „néplázító” Hurbant nem tartotta megfelelő szövetségesnek.²⁷

Végül is az 1848. december elejétől meginduló „téli hadjárat” során a szlovák, cseh és egyéb önkéntesek már a – több irányból az országra zúduló – császári erők segédalakulataiként harcoltak: osztrák mundérban, osztrák felszereléssel, osztrák zászlók és vezénylet alatt. (Ugyanez lesz a helyzet az 1849. évi „tavaszi hadjárat” idején is.) Franz Schlik altábornagy több mint 8000 fős hadteste december 6-án tört be a Duklánál, és Bártfa, Eperjes érintésével Kassa felé haladt. Nyugat felől megindultak az ausztriai tartományokban összevont császári erők is. Balthasar Simunich altábornagy mintegy 5000 katonája a Morva folyó alsó folyása felől a Vág és a Garam vidéke felé nyomult előre. Velük együtt haladt Hodža és Janeček kb. 100 fős különítménye is. A fekete-sárga kokárdával felékesített csoport létszámát ugyan a következő hetekben 800 főre sikerült növelni, ám 1849. februárban a fegyelmezetlen légionáriusokat az ostromlott Komárom alá vezényelték át. Erre válaszul Janeček lemondott és a parancsnoklást – a katonai ügyekben teljesen járatlan – Ján Franciscira bízta, aki irodalmár volt.

A magyar szabadságharc ellen indult Trencsén megye felől a Jablunkai-hágón át Christian Götz tábornok 5000–6000 fős alakulata is. A csonka Szlovák Nemzeti Tanács mintegy 170 katonája Karl Frischeisen császári alezredes alá volt rendelve. Részt vettek Besztercebánya elfoglalásában is. Az 1849. februárjára már 1700–1800 főre duzzadó „szlovák” önkéntesek ereje, harci értéke azonban mindvégig csekély volt. A másik oldalon, a magyar honvédseregben sokszorta több szlovák önkéntes harcolt, nem is beszélve a besorozottakról. Arató Endre számításai szerint: *„A magyar honvédseregben jelentős számban harcoltak szlovák honvédek, és a szlováklakta megyék október és december között csaknem 10000 újoncot állítottak ki. A szlováklakta megyék 115000 nemzetőrt adtak, akiknek nagy többsége szlovák nemzetiségű volt”*.²⁸

A szlovák „hadjáratok” katonai eseményeinek rövid áttekintése végén még azt is hozzá kell tenni, hogy a „tavaszi hadjárat” idején a szlovák fegyveresek sorsa többnyire újból a menekülés lett. Az egység maradványait a császáriak 1849. májusában újjászervezték és Henryk Lewartowsky százados vezetése alatt toborzás útján néhány századra fel is duzzasztották a szabadságharc utolsó heteiben.²⁹

A kiválás gondolatának megjelenése

Már volt arról szó, hogy 1848 nyarán és kora őszén a szlovák mozgalom vezetői még elfogadták volna a föderalizált magyar állam területi integritását.

A téli és a tavaszi hadjárat során azonban jelentős változások történtek Štúrék államjogi, politikai szemléletében. Az év végétől egyre inkább azonosultak az – addig többnyire elutasított – ausztrorszláv, „ausztro-föderalista” politikai koncepcióval. Ennek megfelelően a szlovák etnikai régió jövőjét már a Magyarországtól való elszakadásban, és a szlovák autonómia valamilyen formájának létrehozásában kezdték elképzelni, közvetlenül a Habsburg-monarchia keretein belül.³⁰ Ez a változás összefüggésben volt azzal, hogy a szlovák vezetők a politikai cselekedeteiket a bécsi udvar centralizációs elképzeléseivel igyekeztek igazítani. Ezért azután a Szlovák Nemzeti Tanács vezetői – talán még a többi magyarországi szláv mozgalomtól is nagyobb – csalódással fogadták az 1849. március 4-i „oktrojált alkotmány”-t, amely a szlovákoknak még korlátozott területi autonómiát sem ígért.

Ezért március 8-án először egy memorandumot nyújtottak át Schwarzenbergnek és Stadionnak. Majd a következő napokban új politikai programot fogalmaztak meg, amelyet egy népes szlovák küldöttség március 20-án petíció formájában terjesztett a fiatal uralkodó, I. Ferenc József elé. A szlovák vezetők ugyanis a március 4-i alkotmány centralizáló törekvéseiben a magyar hegemónia, illetve a magyar állam területi épségének megszüntetését vélték felfedezni. Pótlólagosan azt kérték tehát, hogy – tekintettel a magyar forradalom és szabadságharc ellen indított szlovák fegyveres akciókra – a majd 3 millió szlovák (sic!) által lakott felvidéki területekből alakítsanak ki egy olyan, közvetlenül Bécs alá tartozó, külön autonóm koronartományt, amely külön közigazgatással, tartománygyűléssel és tartományi vezetőséggel rendelkezne. Olyan „szlovák fejedelemség”-et szorgalmaztak tehát, amely – meglátásuk szerint – viselhetné az ősidők óta használt „szlovák föld”, „Szlovákia” (zem Slovenská, Slovensko) nevet.³¹

Ez a politikai program alapját képezte a következő hetek-hónapok újabb tervezeteinek, emlékiratainak és beadványainak, nem különben a szabadságharc leverését követő politikai tervezeteknek is. Csakhogy a bécsi udvar minden alkalommal hálátlan maradt. 1849 végén már Hurban is kénytelen volt vérző szívvel és nagy-nagy csalódottsággal megállapítani, hogy magyarellenes tevékenységüknek a Felvidéken nem volt semmilyen fogantatója, hiszen *„...azokat tisztelik, akik velük (a magyarokkal) tartottak, azok vannak hivatalokban, akik a forradalmat csinálták és a szláv, aki vérét ontotta, a szerény szláv, ismét félreáll...”*³²

A szlovák fegyveres akciók megítélése

Volt már arról szó, hogy a Pesti Hírlap tudósításai az 1848. szeptember végi fegyveres betörést katonailag és politikailag egyaránt gyengének, veszélytelennek és tömegtámogatást nem élvezőnek tartották. Ezt megerősíteni látszik a radikális Márczius Tizenötödike 1848. november 25-i vezércikke is, amelyben egyebek között az olvasható, hogy a Magyarországon élő szlávok közül „*a felvidéki tótság az, melly iránt eddig semmi panasznak nincsen. A tót nép még elfoglalatlan elem, s azé fog lenni, ki azt előbb megszerzi magának*”. Ezzel az értékeléssel Windischgrätz helyzetelemzése is teljesen összecseng. A császári főtitzt ugyanis korainak találta a minisztertanács december 27-i döntését, amely kimondta Magyarország nemzetiségek szerinti felosztását, mondván: „*a tótok különösen Magyarország északnyugati részében nem ébredtek nemzeti öntudatra, sőt több helyen jelenleg a forradalmi párttal együtt dolgoznak és általában ebben a küzdelemben teljesen passzív vagy indolensen viselkednek*”.³³

Szilágyi Sándor magyar forradalomról írott monográfiája, amely 1850-ben jelent meg, ugyancsak egyetlen mondatra érdemesítette a szeptemberi szlovák akciót. „*Népfelkelést illetőleg éjszakon Hurban, Stur és Hodzsa is próbáltak a magyarok ellen illyet gyűjteni, de egy pár száz embernél többet nem kaptak s azt őrnagy Knöhr egy pár ágyuszóval (sept. 29-én) Miavánál szétverte*”.³⁴ Tíz évvel a magyar forradalom kitörése, illetve a szabadságharc leverése után jelent meg Párizsban Irányi Dániel és Charles-Louis Chassin két kötetes, nagy elemzése, amely a forradalom politikai történetét dolgozta fel. Az első kötet mindössze egy bő fél oldalt szentelt Hurbanék „bandája” betörésének, a második pedig a következőképpen értékelte a szlovák fegyveres megmozdulást. A horvát bán betörése után „*Felső-Magyarországba egy a király által osztrák ezredessé emelt tót pap a király szemei előtt Bécsben toborozott cseh rablókkal beütött, s a pártütő horvát vezér azon elbizakodással haladt előre a védtelen országban a főváros felé, hogy ellene a magyar sereg nem fog küzdeni*”.³⁵ A mai magyar történetírás álláspontja is meglehetősen egységes. Ennek lényegét Szarka László legutóbb úgy fogalmazta meg, hogy a Miava és Ótura közötti területet ideig-óráig ellenőrzése alatt tartó szeptemberi felkelés „*jóformán semmiben sem érte el célját: nem sikerült a szlovák régió többi vidékét a maga oldalára állítania...*”³⁶

A fent ismertetett magyar álláspontoktól eltérően, az utóbbi fél évszázad szlovák történeti irodalmának a megítélése látszólag árnyaltabb, de sokkal ellentmondásosabb és jelentős értékelésbeli szóródásokat tartalmaz. A gazdag

irodalomból álljon itt időrendi sorrendben néhány kiragadott, mértékadó példa. Ivan Kusý 1948-ban írott, „évfordulás” Hurban-életrajza szerint a szeptemberi felkelés – annak ellenére, hogy rövid életű volt és csak egy szűk területre terjedt ki – nagy politikai fontossággal bírt. A későbbi két fegyveres akciótól eltérően ugyanis (ez utóbbiakat már a császáriak oldalán folytatták, ezért reakciónak nevezhetők), ezt még főleg a szlovákok szervezték a csehek fegyveres segítségével. Újkori történetük során a szlovákok először léptek fel politikailag és katonailag önállóan. A „szlovák nemzeti felkelés” 1848. decemberétől kezdődő második etapja kapcsán egyrészt kiemelte a Szlovák Nemzeti Tanács megosztottságát, főleg pedig azt, hogy annak ellenére, hogy tovább tartott és különböző területeken zajlott, a jelentősége mégis sokkal kisebb volt, így inkább az első hadjárat befejezésének tekinthető.

Vladimír Matula 1956-os Štúr-tanulmánya viszont inkább azt emelte ki, hogy a magyar forradalom ellen vezetett három fegyveres felkelést ugyan „nem valami tudatos ellenforradalmiság” vezette, hanem a szlovák nemzetiség sorsa miatti aggodás, mégis „alapjában téves lépés volt”.³⁷ Az 1960-as évek elején Jaroslav Dubnický is azt írta, hogy a szlovák önkéntesek magyar forradalom elleni fegyveres harca egyrészt nem élvezte a szlovák nép nagy részének támogatását. Másrészt viszont akarva-akaratlan elősegítette az abszolutizmus későbbi megújítását, de ellentétben volt az európai forradalom érdekeivel is. Vladimír Mináč Štúr személyiségének és magatartásának az ellentmondásosságát emelte ki 1967-ben. Štúr nem volt következetes forradalmár, de árulója sem volt a forradalomnak. Bécshez fordulását ugyan nem menti semmi, de tettét meg kell érteni, mert más út nem kínálkozott, csak a többet ígérő Bécshez való csatlakozás, ám végül is „senki sem adott semmit”.³⁸

Karol Rebro vagy Daniel Rapant (szintén 1960-as évekből származó írásai) viszont az önmarcangolás helyett inkább a fegyveres felkelés egyértelműen pozitív vonásait domborítják ki. Rebro tanulmánya – retrospektív módon – a szlovák fegyveres felkelést olyan önálló akciónak minősíti, amelynek élén a Szlovák Nemzeti Tanács bizonyos értelemben „forradalmi nemzeti kormány”-ként működött. Az „ideiglenes forradalmi hatalom” szerepét töltötte be a szlovák etnikai területen. Daniel Rapant öt kötetes, hatalmas szintézise még ezen is túlment annak leszögezésével, hogy: „Majdnem ezer esztendő telt el azóta, hogy a szlovákok újból fegyverrel a kezükben harcoltak saját nemzeti szabadságukért”.³⁹

Jan Hučko 1980-as években készült Štúr monográfiájában az áll, hogy a felkelés vezetői közül Hodža és Brlič úgy gondolták, hogy a fegyveresek

küldetése mindenekelőtt diplomáciai lesz, tehát nem harci, hanem morális, esetleg politikai hatású. Mindenesetre a fegyveres alakulat „szlovákiai” jelenléte erősítette a nemzeti öntudatot. A magyarelles felkelés bebizonyította, hogy a szlovák hazafias intelligencia által megfogalmazott nemzeti követelések mögött a nép egésze felsorakozott, ezért össznemzetinek minősíthető. Azt is bebizonyította, hogy a fegyvert fogott szlovákokat már nem lehet semmibe venni, mint ahogyan az korábban történt.⁴⁰

Még a „Szlovákia története” c. monográfia (1992-ben megjelent) harmadik kötetében is visszacseng a rendszerváltás előtti időszak néhány hagyományos megállapítása. *„A vereség ellenére – olvasható például a 63. oldalon – a felkelés megmutatta, hogy a szlovákok elszántak, hogy aktívan és önállóan harcoljanak a nemzeti szabadságért és a társadalmi igazságosságért”*. S mivel széles néptömegeket mozgósított, *„valóban népi jellegű volt. ... Egyáltalán: ez volt a szlovákok első tömeges, önálló fegyveres felkelése az újkori történelemben”*.

Miroslav Kusý „A szlovák jelenség” című tanulmánya (1991) viszont a szlovák felkelés árnyoldalainak minősítésére is vállalkozott. A szerző első-sorban azokkal szállt vitába, akik Štúrnek 1848/49-es magatartását mentegették (és mentegetik), mondván: *„szegény Štúrnek nem volt más választása”*. Kusý meglátása szerint az ellenforradalmi Bécs oldalán kompromittálódott Štúrnek választása merőben téves volt. A szlovák mozgalom súlyos kompromittálódásához vezetett, hiszen *„a legkeményebb, legkérdelhetlenebb bécsi reakcióval vezetett egy csónakban”*. Egyébként is a szlovák értelmiség élcsapatának szűk körű mozgalma *„lényegét tekintve semmiképpen sem érintette a nemzet egészét”*, mert mindhárom csapat „önkéntesei” jobbára bécsi naplopókból verbuválódtak. A legnagyobb nehézséget éppen a tősgyökeres szlovák ifjak megnyerése okozta. Štúrnek – nép által nem támogatott – mozgalmában tehát éppen az a tragikus, hogy *„azok az idegen erők, ... amelyek segítségével meg akarta valósítani nemes nemzeti célkitűzéseit, felettébb nemtelenek és szélsőségesen reakciósak voltak”*.⁴¹

Dušan Kováč „Szlovákia története” című (2001-ben magyarul is megjelent) monográfiája is azok közé a munkák közé tartozik, amelyeknek szerzői – Miroslav Kusýhoz hasonlóan – megpróbálnak a történelmi realitásokhoz igazodó álláspontot képviselni a jelzett kérdésben is. A jeles szlovák történész egyfelől megállapítja, hogy a szlovák önkéntesek fegyveres akciójára *„a magyar forradalmárok elvakult nemzeti hegemonizmusa”* miatt került sor. A támadáshoz Nyugat-Szlovákiában földművesek is csatlakoztak. Kelet-Szlovákiában viszont – teszi hozzá – szlovák parasztok a forradalmi magyar

nemzetőrség oldalán is harcoltak. A téli szlovák hadjárat viszont már a magyar forradalom elfojtására irányuló osztrák hadjárat részévé vált. Ennek eredményét abban látja, hogy – az önkéntesek bizonyos hadi sikerei ellenére – az 1848 tavaszán megfogalmazott nemzeti célok és ezek megvalósulása „*még mindig nagyon messze volt*” egymástól. A magyar szabadságharc leverése után pedig a szlovákok föderációra vagy nemzeti autonómiára irányuló követeléseit „*nem lehetett megvalósítani*”. A mai szlovák történetírásra azonban még nem ez a felfogás az igazán jellemző.⁴²

12. A szlovák – magyar viszony megítélése a szlovák

történetírásban

Elrugaszkodás a magyaroktól

Közismert, hogy a történelmi Magyarország keretei között a magyar és a szlovák nép élete, sorsa ezer esztendőn át szorosan összefonódott. A szlovák felfogásban azonban a történelmi együttélés, a közös történelem tudata és vállalása a nemzeti öntudatra ébredéssel, a 18–19. század fordulójától meginduló magyar–szlovák, szlovák–magyar nyelvi, kulturális, majd politikai küzdelmekkel, az erősödő magyarosító törekvésekkel párhuzamosan gyengülni kezdett. Az eldurvuló nyelvi-politikai csatározások közepette a vitairatokban, a publicisztikában és a történetírásban a valós sérelmek és igények mellett olyan teóriák és mítoszok is kezdtek megjelenni, amelyeknek nem elsősorban a történelmi megalapozottság és a tudományos hitelesség volt a céljuk. Sokkal inkább a „szendergő nép” nemzeti tudatra ébresztése, a saját nyelvhez, kultúrához, a saját oktatási, kulturális, vallási intézményekhez való jog, nem különben a nemzeti egyenjogúságra és az önálló nemzeti létre való igény alátámasztása, védelme és propagálása vezette az egykori szlovák „nemzetébresztők”-et, akár a történelmi igazság rovására is.

Ez a törekvés a 19–20. század folyamán kiteljesedett. A szlovák historiográfiában különböző ahistorikus, romantikus-újromantikus, túlideologizált, retrospektív tendenciák jelentek meg vagy erősödtek fel, illetve gyökeresedtek meg. Ezek alapvető célja – egyebek között – a „magyartalanítás” volt, vagyis a magyar, illetve közös, magyarországi történelemtől elkülönített saját